

Article history:

Received 27 October 2024

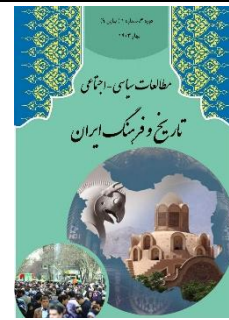
Revised 29 December 2024

Accepted 17 January 2025

Published online 19 March 2025

Journal of Social-Political Studies of Iran's
Culture and History

Volume 3, Issue 5, pp 315-333

Nationalism and Iranshahri Thought in the Transition of Monarchy from Qajar to Pahlavi

Narges. Ehtasi¹, Masomeh. Gharadaghi^{1*}

¹ Department of History, Shabestar Branch, Islamic Azad University, Shabestar, Iran

* Corresponding author email address: masomehgaradagi90@gmail.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Ehtasi, N., & Gharadaghi, M. (2024). Nationalism and Iranshahri Thought in the Transition of Monarchy from Qajar to Pahlavi. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 3(5), 315-333.

© 2024 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Nationalism, established as one of the principal and essential ideologies of the modernization movement with the success of the Constitutional Revolution, assumed a central role in the intellectual transformations of the Reza Shah era. Iranshahri thought is among those intellectual currents that can be regarded as a revivalist return to Iran's ancient cultural heritage. This discourse was primarily shaped by Western-educated intellectuals and the political elites of Iranian society in opposition to Qajar despotism and in pursuit of creating a modern state. The reign of Reza Shah (1925–1941) is considered a formative and influential period in laying the intellectual foundations of modern Iran, due to the regime's efforts to establish a modern state, expand Westernization, and the endeavors of Reza Shah and intellectuals to legitimize the Pahlavi monarchy by linking it with the ancient Iranian monarchies. The rise of Reza Shah coincided with widespread domestic conflict, insecurity, and political unrest across the country. Intellectuals, with an emphasis on nationalism and patriotism, engaged in a reevaluation of the past and the actions of ancient Persian kings, seeking to revive national pride and promote nationalism by presenting new interpretations of history that could restore the former glory of ancient Iran.

Keywords: Iranshahri thought, nationalism, Qajar monarchy, Pahlavi.

EXTENDED ABSTRACT

The emergence of nationalism and Iranshahri thought during the transition from the Qajar to the Pahlavi monarchy marked a decisive moment in Iran's modern political history. Nationalism in Iran was not simply a political ideology imported from the West but a constructed and context-sensitive response to centuries of foreign domination, domestic fragmentation, and socio-political disillusionment. The Iranshahri worldview, which emphasized a centralized, divinely sanctioned kingship rooted in ancient Persian heritage, functioned as both a revivalist and modernizing discourse. Thinkers such as Mirza Aqa Khan Kermani and Mirza Fatali Akhundzadeh articulated early versions of this framework, critiquing the Islamic period as a break from Iran's pre-Islamic grandeur and advancing a new historiography that praised ancient kings as paragons of virtue and national unity. These intellectual efforts culminated in the ideological reconfiguration of Reza Shah's reign, during which the state vigorously promoted Persian cultural identity, territorial unity, and the legitimacy of authoritarian rule through an idealized invocation of pre-Islamic Iran. This process involved the strategic manipulation of historical symbols, such as those found in Ferdowsi's *Shahnameh*, and the institutionalization of education systems that reinforced the myth of a unified, ancient Iranian nation (Bigdeloo, 2019). This nationalist narrative, embedded within Iranshahri thought, helped justify the dismantling of the Qajar political order and provided a cultural foundation for the centralizing state-building project of the early Pahlavi regime.

While Reza Shah's consolidation of power undoubtedly relied on British political calculations and military support, it also required cultural and ideological tools to establish domestic legitimacy. In this regard, Iranshahri thought was repurposed to serve a new political context. Influenced by Western-educated elites who were frustrated by the inefficacies of the Qajar state and inspired by European models of progress, these intellectuals sought to redefine Iran's national identity around a glorified image of its ancient past. Through state-sponsored media, official historiography, and educational reforms, the Pahlavi regime presented itself as the heir to the Achaemenid and Sassanid empires, deliberately marginalizing the Islamic and Arab components of Iran's post-7th-century history. According to this narrative, ancient Persian monarchs embodied rationality, justice, and patriotic leadership, while Islamic-era rulers were portrayed as foreign usurpers who had eroded Iran's cultural integrity. As such, nationalism became closely tied to racialized notions of Aryan superiority, Persian linguistic purity, and a linear civilizational continuity that conveniently excluded religious heterogeneity and ethnic plurality. This ideological construction allowed the Pahlavi state to position itself not only as a modern force for progress but as a legitimate return to an interrupted historical destiny (Ansari, 2011). The glorification of Iran's pre-Islamic heritage thus served as a bridge between past and future, monarchy and modernity, facilitating the rise of a centralized, authoritarian regime in the name of national unity and revival.

The trajectory of Iranshahri thought across modern Iranian history can be understood in three key stages: its pre-constitutional formulation, its ideological consolidation under Reza Shah, and its re-emergence in the late Pahlavi period. The first stage included proto-nationalist thinkers who, while engaging with Western ideas, drew upon Zoroastrian, Sassanid, and Achaemenid models to critique clerical conservatism and political stagnation. The second stage, under Reza Shah, witnessed the full institutionalization of these ideas within the machinery of the state. Newspapers, school curricula, and cultural institutions were mobilized to manufacture a collective memory that celebrated Iran's ancient grandeur and delegitimized Islamic history as a period of decline. This process was facilitated by prominent intellectuals such as Seyyed Hasan Taqizadeh and Mohammad Ali Foroughi, who served as

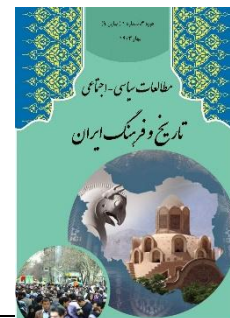
ideologues of the state, producing literature that framed Reza Shah as the restorer of Iranian pride. In this phase, the Iranshahri idea became synonymous with modern nationalism and served to concentrate authority in the hands of the monarch, echoing ancient political-theological models in which the Shah held divine sanction. The third phase, during the later Pahlavi years, saw the resurgence of these themes in state rituals such as the 2500th anniversary of the Persian Empire, which once again sought to project Iran as a civilization-state with timeless roots and imperial legitimacy (Mirzaei et al., 2020).

Nationalism in Iran, however, was not a mere imitation of its European counterparts but a distinctively local formation shaped by cultural memory, colonial humiliation, and the urgent need for modernization. While European nationalism often emerged alongside liberal democracy and popular sovereignty, Iranian nationalism under the Pahlavis was characterized by authoritarianism, historical romanticism, and top-down mobilization. Rather than fostering pluralism, this nationalism sought to homogenize cultural expression and enforce loyalty through symbols, rituals, and language purification. Efforts to eliminate Arabic words from Persian, for example, became emblematic of a broader strategy to sanitize national identity and disassociate it from the Islamic past. Institutions like the Academy of Persian Language and Literature, established in 1935, undertook rigorous efforts to invent or reintroduce Persian equivalents for foreign terms, reflecting a belief that linguistic purity was essential for cultural revival. Moreover, state-led nationalism operated as a form of cultural pedagogy, wherein citizens were taught to identify with the imagined community of the nation through textbooks, patriotic ceremonies, and public iconography. As such, nationalism became less a reflection of grassroots sentiment and more an ideological instrument wielded by the state to engineer consent and suppress dissent (Bashiriyeh, 2023).

Another central dimension of this nationalist discourse was the elevation of Persian ethnicity and language as the defining features of Iranian identity, to the exclusion of ethnic and linguistic minorities. The state's heavy investment in Persian-language education and its suspicion of regional dialects and cultures were part of a broader effort to equate "Iranianness" with Persianness. This policy marginalized Kurds, Azeris, Arabs, and other groups who did not conform to the monolithic cultural template envisioned by the state. Consequently, while nationalism promised unity, it often exacerbated internal divisions and failed to accommodate Iran's multicultural realities. Simultaneously, the ideological framework of Iranshahri thought obscured the complex historical interactions between Iran's Islamic and pre-Islamic traditions, presenting a sanitized and linear vision of national history. While pre-Islamic symbols were exalted, the rich contributions of Islamic scholars, mystics, and poets were often sidelined unless they could be appropriated into the nationalist narrative. This selective historiography not only distorted the past but also deepened the tension between modernity and religious tradition in Iranian political culture. Ultimately, the deployment of Iranshahri nationalism during the Pahlavi era reflected the paradoxes of a state attempting to modernize while clinging to archaic forms of centralized, charismatic authority (Afshar, 1955).

In conclusion, the transformation of Iran's monarchy from the Qajar to the Pahlavi dynasty was not merely a political realignment but an ideological reorientation rooted in a reimagined historical consciousness. Iranshahri thought provided the Pahlavi regime with a potent framework for legitimizing its rule, consolidating authority, and mobilizing national sentiment. By invoking the grandeur of ancient Iran, the regime sought to overcome the legacy of colonial subjugation, internal fragmentation, and clerical resistance. However, the selective nature of this ideology, its exclusionary tendencies, and its

instrumentalization of culture and history ultimately limited its integrative potential. While it succeeded in creating a new sense of Iranian identity centered on pride in pre-Islamic heritage and Persian language, it also alienated significant segments of the population and generated ideological conflicts that would later resurface in Iran's political transformations. The legacy of this nationalist project continues to shape contemporary debates over identity, legitimacy, and the meaning of Iranian modernity.

ناسیونالیسم و ایران‌شهری در تغییر سلطنت از قاجار به پهلوی

نرگس احتاسی^۱، معصومه قره داغی^۱

۱. گروه تاریخ، واحد شبستر، دانشگاه آزاد اسلامی، شبستر، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: masomehgaradagi90@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله

پژوهشی اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

احتاسی، نرگس، و قره داغی، معصومه. (۱۴۰۳). ناسیونالیسم و ایران‌شهری در تغییر سلطنت از قاجار به پهلوی. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*، ۳(۵)، ۳۳۳-۳۱۵.

© ۱۴۰۳ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

ناسیونالیسم که به عنوان یکی از ایدئولوژی‌های اصلی و ماهوی جریان تجدد خواهی، با پیروزی انقلاب مشروطیت در فضای سیاسی و فرهنگی ایران تثبیت شده بود، از یک نقش محوری در تحولات فکری عصر پهلوی اول برخوردار شد. اندیشه ایران‌شهری از جمله اندیشه‌هایی است که می‌توان آن را همپایه رجعت به فرهنگ ایران باستان دانست. بیشتر توسط روشنفکران تحصیل کرده در غرب و نخبگان سیاسی جامعه ایران در مقابله با استبداد قاجار و ایجاد دولتی مدرن شکل گرفت. دوره سلطنت رضاشاه از سال ۱۳۰۴-۱۳۲۰ به دلیل تلاش حکومت برای تأسیس دولت مدرن و گسترش غرب گرایی و تلاش شخص رضاشاه و روشنفکران برای کسب مشروعیت سیاسی از طریق پیوند دادن سلطنت پهلوی با پادشاهی‌های باستانی ایران، یک مقطع دوران ساز و مؤثر در شکل دهی بنیان‌های فکری ایران نوین به شمار می‌رود. روی کار آمدن رضا شاه مصادف با حجم گسترده‌ای از منازعات داخلی، ناامنی و آشوب‌های سیاسی در کشور بود. روشنفکران با محور قرار دادن ملی‌گرایی و وطن‌دوستی به قضاوت درباره‌ی گذشته و اقدامات شاهان قرون پیشین ایران باستان پرداختند و از این طریق در صدد برآمدن با ارائه قرائن نوینی از تاریخ به احیاء غرور ملی و ترویج ملی‌گرایی بپردازند و موجبات تجدید شکوه ایران باستان را فراهم آورند.

کلیدواژگان: اندیشه ایران‌شهری، ناسیونالیسم، سلطنت قاجاریه، پهلوی.

ایران‌شهری اندیشه‌ای است که از گذشته در جامعه ایران کاربرد دارد. در دوره جابه‌جایی قدرت از سلسله قاجاریه به پهلوی، روشنفکران و برخی قدرتمندان حاضر در حکومت رضاخان از این اندیشه پیروی کرده و آن را در جهت مطامع خود به کار می‌بردند. اندیشه ایران‌شهری بیشتر توسط روشنفکران تحصیل کرده در غرب و نخبگان سیاسی جامعه ایران در مقابله با استبداد قاجار و ایجاد دولتی مدرن شکل گرفت. این در حالی است که جهان غرب مدت‌ها پیش تشکیل دولت مدرن را تجربه کرده بود. بنابراین روشنفکران تحصیل کرده در غرب بر آن شدند تا با انتشارات مقالاتی در مطبوعات و همچنین انتشار کتب این اندیشه را گسترش داده در جهت ایجاد دولتی مدرن گام بردارند همین مساله زمینه ظهور رضاخان را مهیا نمود و وی با استفاده از این مساله و سر دادن شعار جمهوری اوضاع را به نفع خود تغییر داده و سلسله پهلوی را پایه گذاری نمود. نباید دخالت قدرت‌های بزرگ در جا به جایی قدرت از قاجار به پهلوی را فراموش کرد اما ناسیونالیسم ایرانی و به ویژه اندیشه ایران‌شهر هم نقش داشت که بروز و ظهور یافت اندیشه‌ای که شاید بتوان سه دوره مهم را برای آن در نظر گرفت. نخست دوره پیش از انقلاب مشروطه که نوشته‌های نویسندگانی همچون فتحعلی آخوندزاده و میرزا آقاخان کرمانی را شاهد هستیم که ضمن آشنایی با تمدن غرب به ریشه‌های عقب ماندگی ایران پرداخته و نسبت به ایران باستان و تمدن ایرانی پیش از اسلام اظهار علاقه کردند. دوره دوم مربوط به روی کار آمدن رضا خان تا سال‌های اوج قدرت او یعنی سال‌های ۱۳۱۶-۱۳۱۷ می‌باشد که در واقع دوره ایدئولوژیک این اندیشه را نشان می‌دهد و حکومت و دستگاه‌های تبلیغاتی رسمی و همچنین مطبوعات برای ایجاد وجهه کاریزمایی برای رضا شاه بسیج شدند. دوره سوم این اندیشه نیز را می‌توان در اواخر دهه چهل بازشناسی کرد که با جشن‌های دو هزار و پانصد ساله شاهنشاهی پایان می‌یابد. هر یک از این سه دوره به فراخور حال تأثیرات مهمی بر عرصه سیاسی و اجتماعی جامعه ایران گذاشتند.

پیشینه تحقیق

در خصوص اندیشه ایران‌شهری و نقش آن در تغییر سلطنت تا کنون تحقیق جدایی صورت نگرفته است بلکه بیشتر مقالات بر نقش روشنفکران در تغییر سلطنت و یا مطبوعات موجود در آن دوره اشاره کرده اند و لذا پژوهش حاضر می‌تواند در نوع خود تازه باشد بنابراین در خصوص سابقه تحقیق در این زمینه به مقالاتی از این دست اشاره خواهیم کرد. توکلی (۱۳۸۲) در کتاب تجدد بومی و بازاندیشی تاریخ مباحث جدیدی مطرح ساخته که در داخل ایران به آن توجه نشده بود. توکلی استاد تاریخ نگاری و تاریخ خاورمیانه در آمریکا است. در فصل اول این کتاب، مباحثی بدیع و جالب تحت عنوان، بازسازی هویت ایرانی در گزارش تاریخ و عرب ستیزی، فرنگ ستایی و ایران آرایی طرح کرده و به ویژه موضوع ورود مفهوم ایران در گزارش تاریخی مورخان را به شیوه‌ای نو مورد بحث قرار داده است. هر چند پاره‌ای گزارشات نادرست در این مباحث وجود دارد (Tavakoli-Targhi, 2003). بیگدلو (۱۳۸۰) در کتاب باستانگرایی در تاریخ معاصر ایران در سه بخش که در بخش اول به علل باستانگرایی در ایران پرداخته، بخش دوم را به روند باستانگرایی اختصاص داده و بخش سوم را با بررسی باستانگرایی، در عصر رضاشاه به پایان برده است. چنانکه از مقدمه کتاب بر می‌آید، مؤلف نگاهی انتقادی به باستانگرایی دارد و این نگاه انتقادی بر کل مباحث کتاب حاکم است. مؤلف فقط به توصیف عاری از ارزش گذاری بسنده نکرده است و به نقد این جریان مورد مطالعه نیز پرداخته است. این رویکرد انتقادی، کلیت تاریخ نگاری ناسیونالیستی را مورد نقد قرار نداده، بلکه با عبور از باستانگرایی، به طرح آلترناتیو ایران گرایی بعد از اسلام پرداخته است. بیگدلو با رویکردی انتقادی تحلیلی به معرفی بیشتر تاریخ نگاران، شاعران و نویسندگان باستان گرا پرداخته است. این پرداخت مطالعاتی را از همان مراحل نخستین پیدایی باستان گرایی دنبال نموده است. نویسنده کتاب نکاتی را در ارتباط با باستان گرایی در دوره رضاشاه ذکر نموده و به بررسی، هر چند سخی و گذرا، تعدادی از نویسندگان و شاعران این مقطع پرداخته است. اما

موضوع مهمی که نباید در رابطه با این کتاب فراموش کرد، این است که کتاب جلوه‌های باستان گرایی را در تمامی حوزه‌های ادبی، تاریخی و سیاسی مورد توجه قرار داده است (Bigdeloo, 2019).

انصاری (۱۳۹۰) در مقاله خود با عنوان مطبوعات رضاخانی طرح اندیشه ایران‌شهر و مشروعیت سازی برای حکومت پهلوی ضمن مروری بر چارچوب اندیشه ایران‌شهری و سیر تطور آن بیان می‌کند که اندیشه سیاسی ایران‌شهر در نقطه‌ای مشخص از تاریخ گذشته شکل نگرفته بلکه در طول هزاره ها و گذار از مراحل تاریخی مختلف تغییرات بسیاری یافته است تا اینکه امروز به دست ما رسیده است نویسنده اشاره می‌کند که در اندیشه ایران‌شهری به سه بخش اصلی توجه می‌شود که این سه بخش شامل اول مفاهیم و اصول نظری مبتنی بر خداشناسی، هستی شناسی و انسان شناسی؛ دوم کارگزاران یا حاملان اصلی اندیشه ایران‌شهری یعنی شاه و موبد و دستگاه سیاسی و دینی وابسته به آنها؛ و سوم آوردگاه اندیشه ایران‌شهری یا همان عرصه‌ای که این اندیشه در آن تحقق یافته یعنی ایران است. نویسنده همچنین معتقد است که اندیشه ها و تفکرات باستان گراییانه فتحعلی آخوند زاده در کتاب مکتوبات خاستگاه دنبال شدن اندیشه ایران‌شهری در دوره پهلوی اول و دوم بوده است. وی سپس به هویت سازی ملی در دوره پهلوی اول پرداخته و ترویج اندیشه ایران‌شهری در کتب، مطبوعات و تبلیغات رسمی دوره پهلوی را یک به یک بررسی کرده و سپس نتیجه می‌گیرد که اندیشه ایران‌شهری بیش از همه از سوی مطبوعات پهلوی اول تبلیغ می‌شد و مطبوعات و روزنامه نگاران بیشترین نقش را در ایدئولوژی آن داشته اند. نویسنده همچنین بیان می‌کند که روشنفکران درباری، کارگزاران رسمی و نهادهای تبلیغاتی رژیم پهلوی همگی تلاش داشتند تا در مطبوعات، نشریات و کتب مشروعیتی مبتنی بر فره ایزدی برای رضا شاه ایجاد کرده و او به عنوان ادامه دهنده شاهنشاهی باستانی معرفی نمایند که البته با مقاومت مذهبی و همچنین مقاومت برخی روشنفکران و دیگر مطبوعات مواجه شد و در نهایت کناره گیری اجباری او در سال ۱۳۲۰ شد (Ansari, 2011). میرزایی و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان تحول هویت روشنفکری و تاثیر آن در سر کار آمدن رضا خان ضمن اشاره به پیشینه تحقیق و چارچوب نظری مبتنی بر جامعه شناسی شناخت مفاهیم هویت و روشنفکری را تعریف کرده و سپس در نگاهی کلی به ساختار سیاسی - اجتماعی ایران در عصر قاجار و مشروطه بیان می‌دارند که به لحاظ اجتماعی جامعه ایران مرکب از دو طبقه حاکم و محکوم بود و در راس هرم اجتماعی شاه و شاهزادگان قرار داشتند و همه چیز با شاه شروع و به او ختم می‌شد. آن‌ها همچنین ادامه می‌دهند که از سوی دیگر تعدد شاهزادگان و انتصاب آن‌ها به حکومت ایالات و ولایات مشکلاتی را در ساختار سیاسی قاجار به وجود آورده بود و علاوه بر آن ارتباط با غرب نیز زمینه گسترش اندیشه‌هایی تازه و مشاغل جدید را فراهم کرد و به طبقه متوسط به عنوان طبقه روشنفکران شکل داد. نویسندگان ادامه می‌دهند که در ایران دوره مشروطه اگرچه تا حدی ساختارهای سیاسی از جمله پارلمان و انتخابات و احزاب دموکراتیک شکل گرفته اما به سمت دموکراتیک شدن سوق پیدا نکرد. نویسندگان سپس به عوامل سیاسی خارجی و میزان تاثیرگذاری بر جریان‌های فکری و حوادث بین انقلاب مشروطه و کودتا پرداخته به اندیشه ترقی خواهی و هویت روشنفکری در میانه عصر قاجار می‌پردازند و تاکید می‌کنند که مشروطه در حل بحران‌های چهارده ساله ناکام بود و لذا روشنفکران مبارزه با استبداد و تحدید قدرت سیاسی که از سوی مشروطه طلبان مطرح می‌شد را به نقد کشیدند و بر ضرورت تشکیل حکومت متمرکز و مقتدر مرکزی تاکید کردند که در اندیشه ناسیونالیسم ایرانی بروز یافت. نویسندگان این مقاله معتقدند که جامعه ایران پس از انقلاب مشروطه جامعه ایران پس از انقلاب مشروطه جامعه‌ای ماقبل ملی بود چرا که در حال طی کردن فرآیند ملی شدن خود قرار داشت و بر اساس رویکرد جامعه شناسی شناخت نویسندگان مقاله جریان روشنفکری ایران را متأثر از ساختار سیاسی - اجتماعی جامعه می‌دانند و اینکه ساختار

استبدادی جامعه بر ایجاد جریان‌های فکری و نهادهای روشنفکری تاثیر مستقیمی داشته است نتیجه اش را بازتولید فرهنگ استبدادی و پاتریمونالیستی^۱ با روی کار آمدن رضا خان می‌دانند (Mirzaei et al., 2020).

ناسیونالیسم

ناسیونالیسم اغلب به منزله ایدئولوژی و شکلی از رفتار نگریده می‌شود که از خودآگاهی ملی، هویت قومی یا زبانی در چارچوب فعالیت‌ها و بیان سیاسی استفاده می‌کند (Kachouyan, 2010). طی سده نوزدهم میلادی ناسیونالیسم در اروپا به دوران اوج شکوفایی خود رسید و از آن زمان به مرور وارد سایر کشورهای جهان و به خصوص کشورهای شرق و خاورمیانه شده و در سطوح سیاسی و فرهنگی این سرزمین‌ها به اشکال گوناگون رواج یافت. طی این دوران، یکی از اصلی‌ترین و گسترده‌ترین تأثیرات ناسیونالیسم، پیدایش مقوله هویت ملی نوین در میان ملت‌های منطقه خاور میانه و از جمله ایران بوده است. از جمله این افراد روشنفکری توان به میرزا فتحعلی آخوندزاده، میرزا آقاخان کرمانی، میرزا عبدالرحیم طالبوف تبریزی و جلال الدین میرزا قاجار که از نخستین پیروان و رواج دهندگان ایدئولوژی ناسیونالیسم به شمار می‌روند اشاره کرد. مؤلفه شاهان ایران باستان نماد وطن‌پرستی، نژاد برتر، آبادانی و خدمت به ایران و ایرانی قلمداد شد و حکام دوره اسلامی برخاسته از تمدنی پایین‌تر و با نژادی حقیرتر که به دلیل بیگانه و تحمیلی بودن، به جای خدمت به تمدن و فرهنگ ایران، موجبات تباهی و اضمحلال شکوه آن نشان داده شدند. باستان‌گرایی در دهه‌های بعد نیز توانست موجودیت خود را به عنوان الگویی به نسبه پایدار حفظ شود. با پایه‌گذاری ایدئولوژی ناسیونالیسم شاهنشاهی، تلاش گسترده‌ای در جهت احیای ارزش‌های ایران قبل از اسلام انجام داده شد.

به وجود آوردن این مکتب جزو طبقه منورالفکرهایی بودند که بر اساس ایدئولوژی ناسیونالیسم و در جهت ایجاد غرور ملی و احیای عظمت و شکوه منتسب به ایران باستان به بیان تاریخ و بازنگاری وقایع تاریخی قرون کهن ایران پرداختند. تأکید بر سه ویژگی «وطن جغرافیایی»، «نژاد آریایی» و «زبان فارسی» شد. انگیزه‌ها و علل گرایش «ناسیونالیسم باستان‌گرا» به صورت طیف اصلی و برجسته این جریان را شاید بتوان سه مسأله ذکر کرد. حل احساس تحقیر ایرانیان به دنبال شکست در عرصه‌های گوناگون. استفاده ابزاری از باستان‌گرایی به صورت حلقه‌ی واسطه و گذرگاه مناسب برای عبور جامعه ایران از فرهنگ اسلامی به طرف فرهنگ غربی. تقلید از غربیان که با نگاه به یونان باستان توانستند رنسانس را پدید آورده، خود را متجدد کنند. دولت ملی محصول تلاقی ایدئولوژی ناسیونالیسم و دولت‌گرایی است که از یک سو تمایل به تحکیم و تثبیت قدرت دولتی دارد و از سوی دیگر درصدد ایجاد فضایی هویت ساز و وحدت بخش است که بر اساس آن تمامی عناصر فرهنگی و تحت حاکمیت خود را به سوی اطاعت از یک فرهنگ غالب رسمی سوق دهد. ناسیونالیسم وضعیتی ذهنی و به معنای اراده‌ای جمعی است که نهایت وفاداری فرد را نسبت به دولت ملی نشان می‌دهد. ناسیونالیسم جنبشی ایدئولوژیک برای دست یافتن و حفظ استقلال حاکی از نفوذ همیشگی ناسیونالیسم در ملت‌های دیرپا، وحدت و هویت برای مردمانی است که برخی از اعضای آن به تشکیل یک ملت بالقوه و بالفعل باور دارند (Vincent, 1999). هسته اصلی ناسیونالیسم مبتنی بر شکلی از فرهنگ عمومی و نماد سیاسی و در نهایت فرهنگ توده‌ای سیاسی شده‌ای است که تلاش می‌کند شهروندان را برای عشق ورزیدن به ملیت شان و رعایت قوانین و دفاع از سرزمین بسیج کند. ناسیونالیسم آئینه‌ای است که افراد خود را در آن می‌بینند و تعریف می‌کنند و منشوری است که به واسطه آن افراد مشاهده می‌کنند، ارزیابی می‌کنند و نسبت به حوادث و دیگر مردم عکس العمل نشان می‌دهند. وحدت و یگانگی ملی در الگوی هویتی پهلوی اول، تمرکزگرایی وسیله تحقق مدرنیزاسیون و زمینه مشروعیت یابی ایدئولوژی ناسیونالیسم بود. نگرش دولت محور در این مقطع، اساساً وحدت طلب و یک پارچه نگر بود که

^۱ Patrimonialism ابتدا توسط ماکس وبر جامعه‌شناس آلمانی ابداع شده است. به معنی ملک موروثی یا ملکی است که از پدر یا نیاکان به ارث رسیده باشد. وبر پاتریمونالیسم را نوعی نظام سیاسی می‌داند که فرمانروایش آن را در حکم ملک شخصی خود می‌انگارد. پاتریمونالیسم را حکومت پدرمیراثی نیز ترجمه کرده‌اند.

هدف غایی آن فراهم نمودن چارچوبی نظری برای به وحدت رساندن جریان ها، گروه ها و دسته بندی های موجود در محدوده جغرافیایی خاص یا تابع حکومت و دولت بود (Kachouyan, 2010). در ساختار سیاسی دوره پهلوی اول مفاهیمی نظیر ناسیونالیسم، میهن پرستی، حس ملیت مادامی مورد استناد و کاربرد قرار می گرفت که بتواند زمینه را برای بازتولید اطاعت و انقیاد در درون نهادهای اجتماعی جهت تضمین سلطه و وفاداری و سرسپردگی شخصی فراهم آورد. در این حالت متأثر از محوریت یافتن نظام اطاعت و تسلیم، جامعه به صورت مستقیم در معرض اراده معطوف به قدرت حکمران قرار دارد. اراده ای که مرزها و حدود آن نه از طریق قرارداد اجتماعی، بلکه تنها از طریق میزان ظرفیت و توانایی مادی دستگاه سلطه تعیین می شود.

حسین بشیریه ناسیونالیسم این دوره را داخل در حوزه وسیع تری به نام مدرنیسم پهلوی مورد بحث قرار می دهد. گفتمان مدرنیسم در این دوره با تأکید بر مضامینی چون توسعه و نوسازی به شیوه اروپایی، ناسیونالیسم ایرانی، مدرنیسم فرهنگی، عقلانیت مدرنیستی، سکولاریسم و جز آن، در پی تأسیس هویت سراسری برای ملت ایران و تضعیف هویت های پراکنده و پاره پاره دوران پیش بود (Bashiriye, 2023). ناسیونالیسم ایرانی می بایست به عنوان هویتی فراگیر، بر فراز همه هویت های مادون ملی گسترش یابد. ملی گرایی در غرب که در انگلستان، فرانسه و آمریکا وجود دارد، خردگرا، خوش بینانه و کثرت گرا است که در چارچوب قرارداد اجتماعی تحقق یافته و تجلی آماج طبقات متوسط جهت دست یابی به آرمان پیشرفت اجتماعی است. اما ملی گرایی ارگانیک شرق، ملی گرایی احساسی و اقتدارطلب است که بر دوش آریستوکرات های دون مرتبه و برخی نخبگان استوار بوده و به گرایش و امیال توده ها متوسل می شود. نخبگان هر منطقه از جهان در عین حال که اختراع ثبت شده ناسیونالیسم به عنوان محصول اصلی اروپایی را به صورت قاچاقی تکثیر می کردند، آن را با توجه به نیازها و مسائل فرهنگی و اقتضائات جوامع خودشان جذب می کردند. بنابراین ناسیونالیسم در خاورمیانه بارزترین جهت گیری سیاسی برای در انداختن تغییر اجتماعی تلقی شد و مسئله اصلی پیش روی ناسیونالیست ها خلق انگاره هایی جدید در راستای وحدتی مبتنی بر قدرت و صورت بندی هویت، همبستگی و متأثر از شرایط سیاسی- اجتماعی به وجود بود. ناسیونالیسم به تدریج تبدیل به ایدئولوژی غالب و محور اصلی کنش سیاسی شد عناصر محوری ایدئولوژی ناسیونالیستی شامل وحدت و یگانگی ملی، باستان گرایی، دلبستگی به وطن، تداوم سلطنت و موقعیت محوری شاه بود. (اشرف نظری، ۱۳۸۶: ۱۷۶) ناسیونالیسم ایرانی از میراث فرهنگی ایران باستان و ادبیات فارسی ستایش و بر ریشه آریایی تأکید می کرد. بخش اسلامی تاریخ و تجربه تاریخی ایران تحقیر و به سخن دیگر ملیت و هویت ملی در مقابل اسلام و هویت اسلامی کانون گفتمان مدرنیسم روشن فکران عصر پهلوی را تشکیل می داد. در این دوره گفتمان سیاسی و فرهنگی تازه ای شکل گرفت که هویت ملی بخشیدن به ایرانیان و پایه ایدئولوژیکی برای دولت بود (Bashiriye, 2004). گذشته پرافتخار در دوران پیش از اسلام قرار داشت و در دوران اسلامی نیز آنچه در ایران ناب دانسته می شد، از علم و فرهنگ و هنر و ادبیات و نمایندگان شان، مایه سرافرازی بود و از آن گذشته پرافتخار بود و هر چه ناخوشایند شمرده می شد تمامی فقر و نکبت و واپس ماندگی و نموده های بد فرهنگی و اجتماعی یک سره برخاسته از چیرگی عرب و اسلام شمرده می شد.

کانون های عمده در گفتمان ناسیونالیسم

ناسیونالیسم مفهوم طبیعی وطن را دچار دگرگونی ساخت و آن را شکلی دیگر بخشید. جغرافیای طبیعی وطن تبدیل به جغرافیای سیاسی گردید و جغرافیای سیاسی نوین تمامی وطن های محلی را در خود حل گردانید و وطنی واحد ایجاد نمود تا افراد و کسان داخل در آن، خود را به آن منتسب بدانند. شاهنامه فردوسی نشان می دهد یک نوع دلبستگی به وطن به نام ایران بوده و به نوعی یک خودآگاهی تاریخی در مورد ایران و ایرانی بودن و احساس تعلق به آن وجود داشته است. (همان) چنان که در داستان کیخسرو از بوم ایران سخن گفته می شود: همه بوم ایران سراسر بگشت / به آباد و ویرانی اندر گذشت، یا هنگامی که هومان نزد رستم می آید از او می خواهد که: کنون گر بگوئی مرا نام خویش / برو بوم و پیوند و آرام خویش، در واقع پاسخ رستم نشانگر تعلق او به یک بوم به نام ایران است (Ferdowsi, 1991). وطن در مفهوم جدید

گفتمان‌های مختلف تاریخی، جغرافیایی و اخلاقی را فعال می‌کرد تا وجودش را ثبات بخشید. نظام‌های آموزشی مدرن که در اختیار دولت مدرن قرار داشتند با به کارگیری گفتمان‌های فوق به شناساندن وطن پرداختند. بزرگترین وظیفه آن، آموزش میهن پرستی جدید، و رای محدودیت‌های به رسمیت شناخته شده از سوی افراد تحت تعلیمش بوده است (Saqebfar, 1998). زبان به عنوان یکی از عوامل انسجام بخش ناسیونالیسم یک ابداع نوین است. زبان فارسی به عنوان زبان ادبی و اداری همواره در ایران رسمیت داشته و انتخاب آن از سوی نخبگانی خاص یا حاکمیتی ویژه نبود. رکن اساسی ملیت بی شک زبان به عنوان نیروی انسجام بخش نقش ویژه‌ای در تکوین و بالندگی هویت ملی دارد. بین صاحب نظران ناسیونالیسم در مورد نقش زبان در هویت سازی به عنوان عامل اصلی یا عامل ثانوی اختلاف نظر وجود دارد. گفتمان ناسیونالیسم به دنبال هویت ایرانی ناب بود با هرآن چه به نظر آن‌ها غیرایرانی و بیگانه محسوب می‌شد سر ستیز داشت. آن‌ها ضمن اینکه زبان و ادب فارسی را از ارکان و گاه تنها رکن ایجاد و تداوم هویت ایرانی می‌دانستند بر آن بودند که آن را از ناخالصی‌هایی که در آن راه یافته بود بپیرایند. سره نویسی به یکی از دستمایه‌های تاریخ نگاری ناسیونالیستی تبدیل شد. اولین تاریخ نگاری ناسیونالیستی یعنی نامه خسروان جلال الدین میرزا به زبانی سره نوشته شد و با استقبال گرم میرزا فتحعلی آخوندزاده روبه رو شد. میرزاآقاخان کرمانی ضمن تأکید بر سره نویسی و کنار گذاشتن واژه‌های عربی اظهار می‌دارد: «اگر ایرانیان بدانند که از استیلای زبان عربی چه زبان‌ها به ایران رسیده، دیگر یک کلمه عربی در زبان فارسی استعمال نمی‌نمایند. (Adamiyat, 1957) منبع عمده سره نویسی کتاب مجعول دساتیر بود که در هند توسط آذرکیوانیان سره بندی شده بود و بسیاری از ایرانیان بدون آگاهی از اصالت آن به استفاده از واژه‌های آن اقدام می‌کردند. در آستانه قدرت گیری دولت پهلوی بسیاری از کانون‌های روشنفکری چون کاوه و آینده بر گسترش زبان فارسی به عنوان عامل بقا و تقویت هویت ملی تأکید می‌کردند (Afshar, 1955). با تشکیل فرهنگستان زبان در سال ۱۳۱۴ برنامه منسجمی برای سره نویسی و جایگزینی واژه‌های فارسی به جای واژه‌های بیگانه آغاز شد که به علت افراط کاری با واکنش جمعی از ادبا مواجه گردید. دولت پهلوی که خود را یک دولت ملی عنوان می‌کرد خواهان آن بود که آگاهی ملی و احساس تعلق به ملت براساس روایت خاص خود را در بین همه اقشار گسترش دهد. در میان سازوگرهای ایدئولوژیک دولت، آموزش و پرورش و نهادهای مشابه آن از اهمیت و ارزش خاصی برخوردار است و صاحب نظران، آموزش و پرورش را بهترین شیوه برای پنهان کردن سازوکارهای بازتولید روابط اجتماعی و سیاسی می‌داند. حکومت پهلوی برخلاف قاجارها که بر منابع مشروعیت سنتی متکی بودند از باستان گرایی و نوگرایی به عنوان مهم‌ترین منابع مشروعیت بهره می‌بردند (Fasihi, 1994).

در بین علوم انسانی هیچ علمی به اندازه تاریخ با ایدئولوژی و مواضع ایدئولوژیک گره نخورده است. در دوره های تاریخی و به تناسب فرهنگ و ارزش های حاکم در هر جامعه ای، این پیوند در شکل پیوستگی تاریخ نگاری با منافع مورخان و جریان های مختلف اجتماعی تحقق یافته است. تاریخ نگاری متناسب با تغییرات فکری و اندیشه ای در ادوار مختلف تاریخی و منطبق با فرهنگ و ارزش های حاکم در هر جامعه ای بر اساس مواضع یا ایدئولوژیک یا عقلی و علمی جریان های مختلف اجتماعی ظاهر شده است. در هر جامعه ای و در هر دوره تاریخی تلاش می شود قرائتی منطبق با ارزش‌ها و فرهنگ و نظام های معرفتی رایج و حاکم در آن از تاریخ و پدیده های تاریخی صورت گیرد. همواره مبانی معرفتی علم تاریخ و تاریخ نگاری تابع شرایط فرهنگی و ارزش‌ها و موقعیت زمانی و تاریخی بوده است (Pour Davoud, 1976).

از ویژگی‌های رنسانس و سده‌های پس از آن بازگشت مجدد به فرهنگ و احیای حیات ادبی و علمی عصر باستان یونان و روم بوده است. اومانیست‌هایی چون پترارک دوران قرون وسطا و حاکمیت مسیحیت و کلیسای وابسته به آن را دوران تاریکی و غفلت برشمرده و با اتکا به دوران درخشان یونانی رومی، خواهان آن بودند که این دوران مبنای ساخت عالم جدید قرار بگیرد (Tavakoli-Targhi, 2003). باستان گرایی در ایران بسیار پررنگ‌تر از اروپا و کشورهای دیگر گردید و اصولاً پایه‌های ناسیونالیسم مدنظر روشنفکرانی چون آخوندزاده، میرزاآقاخان کرمانی و رهروان بعدی آن‌ها در دوران باستان ریشه داشت. این گرایش تحت تأثیر اندیشه‌های اروپایی و به ویژه شرق شناسی و همچنین

شرایط سیاسی و اجتماعی خاص کشور ایران به یک گفتمان مسلط در حوزه تاریخ نگاری، شعر، رمان و سپس سیاست تبدیل شد. باستان گرایی بعد از شکست ایران از روس و آگاهی از عقب ماندگی تاریخی ایران در مقایسه با کشورهای اروپایی متولد شد. بسیاری از ایرانیان که به دنبال علت یابی عقب ماندگی خویش بودند، آن را در حمله عرب مسلمان به ایران و نابودی تمدن باشکوه ایران باستان و سپس حاکمیت اسلام در ایران دیدند. این گفتمان را که به شدت تحت تأثیر شرق شناسی و نگرش‌های آن درباره تاریخ باستانی، نژادگرایی، دشمنی با اسلام و اروپامحوری بود و از سوی دیگر به دنبال راهی برای گشودن عقده‌های روحی و روانی خویش می‌گشت، طیفی از روشنفکران رادیکال به شدت تبلیغ و ترویج می‌کردند.

رویکرد باستان گرایی در پی آن است، تا با احیا و تجدید حیات باورها، نمادها و ارزش‌های کهن، به بازآفرینی هویت ملی در چهارچوب اصول مبانی فرهنگ کهن مبادرت ورزد. در وام گیری از فرهنگ کهن، همه اجزا و عناصر سازنده فرهنگ قدیمی از ارزش یکسان برخوردار نیستند. ناسیونالیسم در ایران پس از جنگ جهانی اول خصلت هژمونیک یافته و ناسیونالیسم ملت ایران و هویت ملی ایرانی را در معنای جدیدش آفرید. سه کانون مهم که در تلاشِ نوسازی مفهوم ملت و تأسیس ملیت جدید ایرانی شامل کانون اول مجله کاوه در برلین، کانون دوم مجله ایرانشهر در برلین و کانون سوم مجله آینده در تهران بودند. مجله کاوه دو دوره انتشار را پشت سر گذاشت، در دوره نخست، بیشتر جنبه سیاسی و تبلیغی داشت و به شکل یک روزنامه سیاسی تأسیس شد و هدف آن حمایت از ایرانیانی بود که با دولت امپراطوری روس در حال جنگ بودند. مجله کاوه در دوره دوم بیشتر به هویت ایرانی می‌پردازد. گردانندگان کاوه در دوره دوم برای تأسیس مفهوم جدید ملیت ایرانی عمدتاً بر خصیصه‌های فرهنگی نظر داشتند. آنان علاوه بر تجددگرایی بر حفظ وحدت ملی ایران، حفظ زبان ملی یعنی فارسی از فساد، احیای رسوم و سنن مستحسنة قدیمه ملی ایران تأکید داشتند (Akbari, 2005). در هویت فرهنگی کاوه، ایرانی خود را موجودی تاریخی و با ریشه‌ای بنیادین و کهن می‌یافت که دارای زبانی شیرین به نام فارسی، و آفرینش‌های فرهنگی ماندگار و افتخارآفرین. دانشمندان و شاعران و نویسندگان بزرگی بوده است، بدین لحاظ باید رویکرد کاوه را در تأسیس ملت ایران به معنای جدیدش، رویکردی باستان گرا دانست. (همان)

روزنامه کاوه راه و رسم خود را کاوه آهنگر قرار می‌دهد و با توسل به این اسم مبارک، ایران پاک و مقدس، ایران نامدار و نجیب را مخاطب می‌سازد. درفش کاویانی شاهکار قرون عزت ایرانی خوانده می‌شد. رویکرد باستان گرا محدود به کاوه و گردانندگان آن نمی‌شد و دیگران نیز اشتراکات فراوانی با کاوه داشتند. کانون دوم یعنی مجله ایرانشهر که در برلین منتشر می‌شد از مجموع دویست و سی و شش مقاله سی مقاله را به ایران پیش از اسلام اختصاص داده بود. مسأله دیگر عرب ستیزی بود در یکی از مقالات، تصویری از قبائل عرب را در حال غارت و تجاوز و قتل عام مردم متمدن زرتشتی ایران باستان نشان می‌داد. ایرانشهر معتقد به زنده کردن روح ملی یا ملیت ایرانی است و این حس ملیت باید به وسیله اظهار علاقه و محبت و برتری دادن به نژاد ایرانی، به آب و خاک ایران، به زبان و دین و آداب و شعایر ملی اظهار شود (Akbari, 2005). کانون سوم یعنی مجله آینده، در شماره نخست خود، تاریخ چند هزار ساله موارث باستانی ایران و نیز گنجینه گهربار ادب فارسی را مایه شرافت و افتخار ملت ایران می‌دانست. بر لزوم ایجاد دولت مرکزی و هویت ملی واحد تأکید داشت. مجله آینده به تحقیقات تاریخی نیز توجه داشت و احمد کسروی آن را اداره می‌کرد (Mollaei Tavani, 2002).

این کانون‌ها عمده در آفرینش گفتمان مسلط ناسیونالیسم در دوره رضاشاه پهلوی نقش اساسی را ایفا کردند. گفتمان ناسیونالیسم این مقطع در انطباق با افکار و ایده‌های این سه کانون بود و قدرت سیاسی با اتکا بر این گفتمان، پروژه ملت سازی را پیش می‌برد. گفتمان مزبور را می‌توان از میان انبوهی از اقدامات، عملکردها، برنامه‌ها، خطابه‌های سیاسی، ژانرهای ادبی، متون تاریخ نگارانه، مطالب روزنامه‌ها، متون درسی، نوشتارهای نخبگان، نمادها، سمبل‌ها و... به تصویر کشید.

نقش ناسیونالیسم در اواخر دوره قاجاریه و رضاشاه

در ایران از اواسط دوره قاجار ناسیونالیسم به مثابه یک ایدئولوژی به منظور یافتن راه حل مشکل انحطاط و نیز مبارزه با عناصر بیگانه آغاز شد که عناصری چون دین برتر، نژاد برتر و زبان برتر را همراه خود داشت. روشنفکران عصر ناصری آغازگر این ایدئولوژی بودند. نامه خسروان را جلال الدین میرزا ملقب به احتشام الملک از فرزندان فتحعلیشاه در سه مجلد نوشت و آن را بیشتر مبتنی بر افسانه‌ها و داستانها ساخت. در نوشتن آن از زبان فارسی سره بهره جست. جلال الدین میرزای قاجار در نامه خسروان تلاش در جهت بازگشت به ایرانیت با تکیه بر زودن کلمات بیگانه از زبان فارسی و هم چنین تدوین تاریخ پادشاهی آغاز کرد. امری که توسط آخوندزاده به اوج خود رسید. از دیدگاه آخوندزاده ایران باستان بهشت برینی بود که توسط عرب‌ها به نگوین بختی مبتلا شده است. آخوندزاده با تعریف ایرانی به عنوان خود و جدا کردن آن از عربها به عنوان غیر یا بیگانه که به عصر طلایی پایان دادند تلاش می‌کند با زدودن هر آن چه مربوط به غیر است یعنی زبان، خط، دین و فرهنگ به موجودیت ناب خود باز گردد. از این رو تأکید ویژه‌ای بر این نکته دارد که خط عربی موجب بی‌سوادی ایرانیان شده است. میرزا آقاخان کرمانی هم مانند آخوندزاده با تأکید بر تقابل دوگانه خودی و بیگانه بر این باور است که عصر طلایی ایرانیان با حمله عربها به پایان رسید. همچنین کرمانی بر عنصر قومیت یعنی نژاد آریایی به عنوان معیار و شاخصه هویت یک پارچه و واحد پاک، ناب و اصیل در برابر آمیختگی نژادی که در آن وجه غالب با نژاد غیراصیل سامی بود تأکید ویژه دارد. در دوره قاجاریه دو انگاره ناسیونالیسم و باستان گرایی توسط روشنفکران با دغدغه اصلاح و تنویر افکار عمومی و با هدف حل مشکل انحطاط مطرح شد. در دوره قاجار نهادهای نوین آموزشی چون دارالفنون، مدرسه سیاسی، انجمن معارف و مدرسه علوم سیاسی، تاریخ نویسی درسی جدید را ضرورت بخشیدند و توانستند در تاریخ نگاری تاثیر عمیقی بگذارند. بعد از تاسیس وزارت معارف و شکل گیری نهادهای ذی ربط آن نیز این تاثیرگذاری تداوم و گسترش یافت. تأسیس علوم جدید وارداتی دیگر چون جامعه شناسی یا علوم سیاسی گرچه خود بحران زا بود اما این بحران صرفاً به نحوه استقرار این علوم در عرصه وسیع سنت که زمینه‌ای از این دانش‌ها در آن وجود نداشت محدود می‌شد. اما علم تاریخ جدید باید با سنتی پایدار از تاریخ نویسی با موضوع و داعیه یکسان یعنی شناخت گذشته در می‌افتاد. شاید به ظاهر نمایندگان آن یعنی مورخان چون میرزا محمدتقی خان سپهر و رضا قلیخان هدایت دیگر حضور نداشتند اما این امر نه تنها از پیچیدگی وضعیت این دانش در عصر جدید نمی‌کاست بلکه بر پیچیدگی آن می‌افزود چرا که سنت هزارساله تاریخ نویسی بر دوش تاریخ پژوهان سنگینی می‌کرد. ناسیونالیسم دوره قاجار توسط روشنفکران و برخی دولتمردان این عهد دنبال می‌شد و در واقع در واکنش به استعمار اروپایی در قرن نوزدهم ایجاد شد که منجر به از دست رفتن سرزمین‌های قفقاز شمالی و جنوبی به واسطه جنگ‌های ایران و روس و عهدنامه‌های گلستان و ترکمانچای شد. ناسیونالیسم این دوره بیشتر برخاسته از نظرات روشنفکران پراکنده بود و حاصل یک نهضت سازمان یافته نبود (Ghaderi & Mirzaei, 2011). روشنفکران این دوره به طور مستقیم یا غیر مستقیم بر حاکمیت ملت، قانون، و نفی استعمار توجه داشتند و با رویکردی نوگرایانه اندیشه‌های ناسیونالیست را در قالب مفاهیم نوین ترویج می‌کردند. در میان آن‌ها فتحعلی آخوندزاده تاثیرگذارترین روشنفکر آن دوره بود که به تعبیر فریدون آدمیت «اندیشه ساز فلسفه ناسیونالیسم جدید» در ایران است چرا که ترکیبی از ناسیونالیسم فرهنگی و سیاسی را با هم آمیخته کرده بود. از دیگر روشنفکران دوره قاجار می‌توان به میرزا ملکم خان، میرزا آقاخان کرمانی، میرزا یوسف خان مستشارالدوله، و میرزا عبدالرحیم طالبوف اشاره کرد که ناسیونالیسم پیشا مشروطه آن‌ها در واقع حاصل تصورات رمانتیک از گذشته ایران و هویت ایرانی و اندیشه حکومت قانون و مردم بود. دیدگاه‌های ناسیونالیست رمانتیک آن‌ها بر بازخوانی هویت باستانی و فرهنگی ایران و ملی سازی تکیه داشت (Ghaderi & Mirzaei, 2011).

با تداوم این فعالیت‌ها در نیمه دوم قرن نوزدهم و پیش از انقلاب مشروطه یک جریان روشنفکری شکل گرفت که از این جریان روشنفکری با عنوان ناسیونالیسم باستان گرا تعبیر می‌شود. در واقع ضعف حکومت قاجار در نیمه اول قرن نوزدهم این پرسش را مطرح کرده بود که علت ضعف ایران چیست و چگونه می‌توان بر آن فائق آمد لذا برخی روحانیان و روشنفکران آن دوره به گفتمان اصلاحات شکل دادند و

اندیشه تغییر که از زمان عباس میرزا آغاز شده بود در دوره امیر کبیر شدت یافت و اعزام دانشجویان به خارج از کشور اندیشه سیاسی غرب را به ایران وارد نمود و به تدریج به انقلاب مشروطه شکل داد. در واقع در این دوران دو جریان ناسیونالیستی در بین روشنفکران ایرانی رواج یافت اول جریان ناسیونالیسم لیبرال بود که در اندیشه مشروطه خواهان تبلور یافت و در نتیجه تغییراتی در قدرت ایجاد کردند به طوری که مشروطه خواهان بیشتر به پراکندگی قدرت تمایل داشتند نه به تمرکز قدرت و به همین دلیل بود که انجمن‌های ولایتی را شکل دادند. جریان دیگر با عنوان ناسیونالیسم باستان گرا توسط روشنفکرانی که در مجلات، روزنامه‌ها و احزاب از جمله مجلات ایرانشهر، آینده، تجدد فعالیت داشتند شکل گرفت و جایگزین ناسیونالیسم لیبرال شد. این شکل از ناسیونالیسم اسلام و کثرت قومی را مهمترین علل عقب ماندگی ایران می‌دانستند و راه آن‌ها برای حل این مشکل و تبدیل شدن به یک ملت پاک کردن فرهنگ ایرانی از فرهنگ عربی و همسان سازی اقوام بود. آن‌ها از استعاره‌ای با عنوان بیداری سود بردند تا اسلام را نفی کرده و بازگشت به عصر پادشاهی و زرتشتی گری پیشا اسلام را ترویج می‌نمودند. در همین زمان بود که کشف آثار باستانی چندی و قرائت سنگ نوشته‌ها به وسیله اروپاییان به ویژه آلمانی‌ها مفاهیمی چون ایرانشهر، آریایی و ایران زمین را وارد ادبیات ناسیونالیستی کرد و دین اسلام از سوی روزنامه‌هایی همچون ایرانشهر، فرنگستان، و آینده به عنوان فرهنگ بازمانده از اعراب و عامل عقب ماندگی معرفی شد. در کل جهان بینی ناسیونالیسم باستان گرا مبتنی بر اهمیت پاک کردن هویت ایرانی از زنگارهای تاریخ، با تاکید بر زبان فارسی و نژاد آریایی، ایجاد حس همبستگی هویت ملی بین مردم ایران به واسطه همسان سازی و نادیده گرفتن هویت‌های قومی، ایجاد یک حکومت مرکزی با رهبری دیکتاتور که به این موارد جامه عمل بپوشاند (Rostami & Zibakalam, 2018).

با تغییر سلطنت از قاجار به پهلوی ناسیونالیسم باستان گرا در دستور کار رضا شاه پهلوی قرار گرفت و در شکل ناسیونالیسم دولتی ظهور یافت که مخلوطی از ناسیونالیسم قومی-فرهنگی آلمانی، ناسیونالیسم ذهنی، عشق به دوران پیشا اسلامی و آریا گرایی، کینه و نفرت نسبت به اعراب و خود برتر بینی نسبت به آنها، و علاقمندی به غرب و خودباختگی در برابر آن‌ها بود. اولین اقدام ناسیونالیسم دولتی نیز تغییر نام کشور از پرسیا به ایران در سال ۱۳۱۳ بود چرا که نام پرسیا یادآور فساد گذشته قاجار بود و به احیای امپراطوری‌های پیشا اسلامی به ویژه ساسانیان و هخامنشیان قائل بود و در دوره پهلوی دوم نیز در دهه‌های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰ آریاگرایی و پان ایرانیسم به شدت تبلیغ می‌شد (Rostami & Zibakalam, 2018). قطعاً نقش رضاشاه را نمی‌توان در انجام این تغییرات نادیده گرفت اما ضرورت تغییرات نه به خواست رضاشاه که به شرایط اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و... ایران بر می‌گردد. حمایت روحانیون محافظه کار از رضاشاه که موقعیت اجتماعی خود و تاثیرگذاری در مناسبات قدرت سیاسی را پس از مشروطه و روی کار آمدن مشروطه خواهان متجدد که خواستار به حاشیه رفتن احکام دین و روحانیون بودند در معرض خطر می‌دیدند. تمایل دولت انگلیس به تاسیس یک دولت مرکزی مقتدر به جای قدرت‌های محلی که امکان برقراری پیمان با آن وجود داشته باشد و ناتوانی نیروهای اجتماعی و سیاسی برای تشکیل دولت متمرکز مقتدر بود. رضاشاه دو خواست مهم مشروطیت ایران، یعنی ایجاد حکومت مقتدر مرکزی و مدرن ساختن جامعه سنتی عقب مانده، را با همه تناقضاتی که در مدرنیسم و تجدد ایرانی وجود داشت... در برنامه کار خود قرار داد و در ظرف بیست سال چهره جامعه ایران را دگرگون ساخت. طبق برخی مدل‌ها، رضاشاه رهبر قدرتمند ناسیونالیستی بود که در راه پیشرفت اجتماعی کشوری می‌کوشید که هنوز برای دموکراسی پارلمانی به سبک غربی آماده نبود درحقیقت این ارزیابی هیأت نمایندگی انگلیس در ایران بود تحلیل وزارت خارجه آن کشور از رضاشاه این بود. رهبری بورژوا ناسیونالیست بود که به مبارزه با فئودال‌های ارتجاعی و حامیان مذهبی شان برخاسته بود. این نظر سفارت شوروی در تهران و در نتیجه کمیساریای امور خارجه در مسکو بود.

مردم ایران از همان ابتدا رضاخان را جاسوس انگلیس‌ها می‌دانستند که مأموریتش را در جهت پیشبرد منافع امپریالیسم بریتانیا به انجام خواهد رساند. البته خود کاتوزیان نیز مدل دیگری از فهم رضاخان به عنوان یک سرفصل عمده تاریخی ارائه داده است. رضاخان هم در

دوره پنج ساله قدرت یابی تدریجی وهم در دوره شانزده ساله سلطنت از دیدگاه‌های متنوع و متضاد مورد بررسی قرار گرفته است. دولت مطلقه مدرن که برای اولین بار بود در ایران متجلی شد. فرایند تکوین خود را بعد از رخداد کودتای سوم اسفند پی گرفت. باتسلط بر ارتش و سایر دستگاه‌های سرکوب، مانند شهربانی و ژاندارمری، سلطه بر مجلس و به حاشیه راندن عناصر مخالف، از میان برداشتن تکرر و پراکندگی گروه‌ها و قدرت‌های محلی و نیمه مستقل فرایند مزبور را به انجام رسانید. اقدامات فراوانی در راستای پروژه دولت ملت سازی انجام داد و این رژیم با یک رشته تغییرات و دگرگونی‌های سیاسی و سازماندهی در دستگاه دولت و در نتیجه ترکیب گروه‌ها و طبقات اجتماعی همراه بود. قشر جدید به قدرت رسیده، تجربه‌ای در حاکمیت نداشت و برای تحکیم موقعیت خویش از یک سو با استفاده از نیروی نظامی به سرکوب و قلع و قمع مخالفین زد و از سوی دیگر، اصلاحاتی به نام تجدیدطلبی که سابقه فکری در انقلاب مشروطیت داشت مدنظر قرار داد. دولت با در پیش گرفتن اقدامات و رویه‌هایی در زمینه سکولاریزاسیون و پیاده سازی پروژه علمانیت مشابه الگوی اروپایی، طبقه روحانیت را تاحدود زیادی از عرصه سیاست دور ساخت و با اجرای برنامه‌های اجتماعی و فرهنگی ویژه، تا اندازه‌ای آن‌ها را از حالت یک گروه مرجع خارج نمود. در مرحله اول روحانیت را بسان یک گروه مرجع نشانه گرفت، ایدئولوژی ناسیونالیستی این دوره بود. این ایدئولوژی در تقابل با ایدئولوژی اسلامی شیعی طبقه روحانی قرار می‌گرفت رویکرد گفتمان ناسیونالیستی دوره رضاخان... وجوه اعتقادی و مناسکی اسلام را رد می‌کرد، کما این که آثار آن را در اقدامات و سیاست‌های حکومتی از جمله ممنوعیت عزاداری یا کشف حجاب شاهد بوده ایم... گفتمان ناسیونالیستی با گرایش زرتشتی مابانه، اخلاقیات زرتشتی را با شعار گفتارنیک، کردارنیک، پندارنیک جایگزین اخلاقیات اسلامی می‌کرد. در ایدئولوژی اسلامی شیعی جایگاهی برای مفهوم ملت ایران وجود نداشت. این ایدئولوژی توان سازماندهی گروه‌های قومی و مذهبی مختلف را در شاکله هویتی به نام ملت ایران نداشت و به ملت در معنای کلاسیک آن بیشتر توجه داشت. دولت مطلقه با تکیه بر ایدئولوژی ناسیونالیسم به اقداماتی مانند طرح نظام وظیفه اجباری، اصلاحات قضایی، قانون اوقاف، قانون ثبت اسناد و املاک، گسترش و توسعه آموزش رسمی و مؤسسه وعظ و خطابه روحانیت را تاحدود زیادی تضعیف ساخت (Kachouyan, 2010).

اندیشه ایران‌شهری و تغییر سلطنت از قاجار به پهلوی

اندیشه ایران‌شهری قدمتی دیرینه دارد و گاهی حتی به منطقه جغرافیایی خاصی ایران‌شهر اطلاق می‌شده است که از جهان بینی، منش، و اندیشه‌های ایرانی با عنوان فرهنگ ایران‌شهری یاد می‌شود که این فرهنگ دارای دو مولفه نخست اندیشه و سپس منش است. ایران‌شهر معنای دولت ایران را هم داشته است. در اندیشه ایران‌شهری، شهریار همیشه در مرکز قدرت بوده و رفتار او با دیگران تحت قواعد و ضوابط خاصی سامان می‌گرفت به طوری که برتری مقام و سروری او مدنظر قرار گیرد (Ghaderi & Rostamvandi, 2006). اندیشه ایران‌شهری در دوره باستان اندیشه‌ای بانسجام نظری مناسب بوده و مجموعه‌ای یکپارچه شکل داده است که شامل مفاهیم، اصول، انگاره‌های پویا در پاسخ به اساسی ترین پرسش‌های ایرانی بودن در حوزه‌های گوناگون علی الخصوص سیاست و جامعه بود علاوه بر آنکه الگوی کارآمدی از شهریار را به وجود آورده که در مواجهه با تحولات تاریخی از جمله حمله اعراب به حیات خود ادامه داده است و حتی تبدیل به الگویی مسلط شده و اگرچه طی تاریخ گسست فکری و تاریخی‌روی داده اما اندیشه ایران‌شهری توانسته یکپارچگی بنیانی خود را حفظ کرده و به آن تداوم بخشیده است (Ghaderi & Rostamvandi, 2006).

در تعریف از اندیشه ایران‌شهری می‌توان گفت که این اندیشه یک نظام فکری است که اصلی ترین مسائل هستی و حیات انسانی را مورد توجه قرار داده و اصول و دیدگاه‌هایی را در این زمینه ارائه کرده است لکن به لحاظ سیاسی وقتی از اندیشه ایران‌شهری سخن به میان می‌آید در واقع به فرمانروایی و کشورداری و در نتیجه سیاست نظر می‌افکنیم و اندیشه سیاسی ایران‌شهر در طول هزاره ها و مراحل تاریخی

گوناگون شکل گرفته و حتی تغییرات گوناگونی نیز به خود دیده است این در حالی است که اندیشه سیاسی در ملت‌های دیگر در نقطه مشخصی از تاریخ گذشته شکل گرفته است (Ansari, 2011).

روشنفکران دوره قاجاریه علت فقر و عقب ماندگی را استبداد و عدم وجود قانون می‌دانستند و لذا بر بالا بردن آگاهی مردم و دفع استبداد و ایجاد قانون تاکید می‌کردند. لکن پس از انقلاب مشروطه دولت‌ها و مجالسی که روی کار آمدند نتوانستند این استبداد را کنترل کنند. لذا اشکال جدیدی از استبداد ظهور یافت که حتی تا تجزیه ایران و تقسیم آن به سه منطقه نفوذ پیش رفت از همین رو بود که روشنفکران راه نجات را در حکومتی متمرکز و مقتدر می‌دیدند و لذا با پشتوانه ناسیونالیسم در قالب اندیشه ایران‌شهری این مهم را دنبال می‌کردند و از دید آن‌ها رضاخان تنها کسی بود که می‌توانست آرمان‌های آن‌ها را محقق کند به همین دلیل کتاب‌هایی مانند ایران قدیم، ایران باستان، شاهنشاهی پهلوی، تاریخ شهریار و... منتشر شدند تا بدین وسیله مهر تاییدی بر نظریه خود گذاشته و رضا شاه را ادامه دهنده عظمت گذشته باستانی ایران معرفی می‌کردند از سوی دیگر روزنامه‌ها و مجلاتی مانند ایران نو، شرق و کاوه منتشر می‌شدند که ایران نو موضعی باستان گرا داشته و مجله کاوه نیز که در برلین منتشر می‌شد همزمان تمدن اروپایی و باستان گرایی را ترویج می‌کردند. مجله کاوه به مدیریت سید حسن تقی زاده و از جمله مجلاتی بود که زمینه را برای ظهور رضاخان و اقدامات او فراهم کرد که در حوزه‌هایی از جمله حوزه‌های فرهنگی و اجتماعی بوده و سرمقاله‌های آن مملو از توصیه‌هایی برای آینده ایران و احیای آداب و رسوم و فرهنگ ایران‌شهری بود. مجله ایران‌شهر یکی از مهمترین مجلاتی بود که اندیشه ایران‌شهری را به طور وسیع و به شکلی عوام پسند تبلیغ می‌کرد. این مجله نیز توسط حسین کاظم زاده در برلین منتشر و فعالیت داشت و در چهل شهر ایران توزیع می‌شد. نویسندگان نامی از جمله مشفق کاظمی، اقبال آشتیانی در آن رقم می‌زدند. این مجله با تکیه بسیار بر ناسیونالیسم افراطی، تمرکز قدرت، و وحدت ملی باعث شد راه برای دیکتاتوری رضا شاه باز شود و در واقع به این ترتیب زمینه مشروعیت را برای حکومت او ایجاد کرد (Ansari, 2011). سی مقاله به توصیف ایران پیش از اسلام اختصاص داده شده است (Ansari, 2011). از جمله محورهایی که در مجله ایران‌شهر دنبال می‌شده شامل تمجید از نژاد آریایی با برشمردن خصایل ایرانی مانند شجاعت و شاه پرستی، علاقه به ملیت ایرانی باستانی، و ستایش از زرتشت و تعالیم او بود. روزنامه رستاخیز با مسئولیت ابراهیم پور داود از جمله دیگر روزنامه‌هایی بود که در بغداد و سپس کرمانشاه منتشر می‌شد. وی بزرگترین محقق و پژوهشگر ایرانی در خصوص فرهنگ و تمدن ایران باستان بود و نقش بسیار مهمی در معرفی ایران قبل از اسلام به جامعه ایران آن دوره داشت.

روزنامه نامه ایران باستان با مدیریت سیف آزاد اداره می‌شد و گرایش‌های شدید باستان گرایی داشت و سعی داشت تا به این وسیله رضا شاه را به داریوش پیوند بزند و بیشتر مطالب آن نیز حکومت رضا شاه را به طور ایدئولوژیک توجیه می‌کرد و تلاش داشت تا پشتوانه مردمی و فرهنگی برای او فراهم کند و لذا رضا شاه را جانشین تاج و تخت کیانی معرفی می‌کرد.

روزنامه میهن توسط شیروانی اداره می‌شد به طور وضوح رویکردی باستان گرایانه داشت و رضا شاه را دارای فره ایزدی و آسمانی می‌دانست و اهورامزدا را پشت و پناه او معرفی می‌کرد.

مجله اخگر توسط سیف پور کاظمی اداره و در اصفهان منتشر می‌شد و بر روی جلد آن سه کلمه خدا، شاه، میهن نوشته شده بود که این سه کلمه افراطی ترین شعار ناسیونالیستی زمان رضا شاه بود.

مجله آرمان به سردبیری ش. پرتو محتوایی ادبی، اجتماعی و تاریخی داشت و مهمترین عامل ترقی و سعادت یک قوم را تربیت ملی آن می‌دانست و لذا ایران باستان را دارای تربیت ملی با پایه محکم و متین بر می‌شمرد.

نشریه سودمند از سال ۱۳۰۵ به بعد انتشار می‌یافت و از آنجا که در دفاع از رضاشاه و تفکرات او از همه پیشی گرفته بود مدتی پس از انتشار نام خود را به نشریه عصر پهلوی تغییر داد و معتقد بود که ایرانیان باید از ناخن پا تا فرق سر غربی شوند (Ansari, 2011).

مجله ایران‌شهر و تلاش در حمایت از تغییر سلطنت

در مجله ایران‌شهر سال دوم شماره دوازدهم در بین فهرست مطالب به مواردی مانند موانع ترقی ایران، نامه یزدگرد به عیسویان، نگاهی به روزگار گذشته ایران، نوروز در بعد از اسلام و نوروز قبل از اسلام، نوروز در دربار پادشاهان ساسانی، داستان کامبیز با پادشاه لیدی، شورای جنگی داریوش اول، صنایع قدیم ایران، طبقات اهالی در عهد ساسانیان، عناصر ترقی در فطرت ایرانی بر می‌خوریم که نشان از توجه ویژه این مجله به عناصر باستان گرایی است. در شماره اول سال اول این مجله می‌بینیم که بر طرح روی جلد و همچنین اولین صفحه داخلی طرحی از ستون‌ها و سردیس‌های تخت جمشید نقش بسته که نام ایران‌شهر همچون خورشیدی در وسط صفحه بر تارک آن می‌درخشد و خودنمایی می‌کند. این طرح‌ها خود نمادی از افتخار نسبت به ایران باستان است. نسخه مورد بررسی در سال ۱۳۱۳ توسط انتشارات اقبال در سید و هشتاد و هشت صفحه منتشر شده که در واقع کل شماره‌های سال اول این مجله توسط جواد اقبال از انتشارات اقبال منتشر شده است. شماره اول سال اول این مجله در ژوئن ۱۹۲۲ در برلین منتشر شده است. در بخش اول این شماره مقاله حسین کاظم زاده ایران‌شهر قرار دارد و بیان می‌دارد که این مجله قصد دارد زمینه‌ای را مهیا سازد که روح ایران جوان و آزاد در آن پرورش یابد و همچنین بیان می‌دارد که این مجله وسیله جلوه‌گری تجلیات روح ایرانی در ساحت علم و ادب است. در صفحات بعدی تحت عنوان یک صفحه از تاریخ تشکیلات داریوش اول در ایران را بررسی می‌کند (Kazemzadeh Iranshahr, 1927). همچنین تصویری از شورای جنگی داریوش اول در سال ۵۲۱ قبل از میلاد به تصویر کشیده است. در شماره دوم این مجله که در جولای ۱۹۲۲ منتشر شده نخست به تعلیم و تربیت در میان ایرانیان قدیم پرداخته و سپس بعد از مطلبی با عنوان دیروز- امروز در بخش یک صفحه از تاریخ به جنگ دارا با اسکندر و انقراض سلطنت هخامنشیان پرداخته است (Kazemzadeh Iranshahr, 1927). همچنین تصویری از جنگ دارا و اسکندر در صحرای ایسوس در سال ۳۳۳ ق.م آورده و همین ترتیب سایر شماره‌های این مجله به همین شکل صورتبندی شده‌اند و تقریباً نیمی از مطالب آن مربوط به شناخت باستان و نیمی دیگر مربوط به اروپا یا ادبیات آن و اشعاری از دولامارتین و دیگر شاعران و ادیبان اروپایی آورده شده است.

در مجموعه سال سوم این مجله پس از صفحه شناسنامه مجله عکسی را می‌بینیم که در آن بناهای تاریخی ایران باستان از جمله ایوان مدائن، تخت جمشید، آرامگاه کوروش و... در آن به چشم می‌خورد و سپس در مقاله‌هایی با عناوین انقلاب فکری و دینی، دین و روحانیت در ممالک غرب و دین و روحانیت در ممالک اسلام به ظهور علمای متدین، آزاداندیش و پاک سیرت در سینه کشور ایران از قرن اول اسلام و حکما و عرفای با فضل و پاکدامن اشاره کرده که از ایران برخاسته‌اند و سپس عکسی سید جمال الدین اسدآبادی با عنوان فیلسوف بزرگ آورده است (Kazemzadeh Iranshahr, 1927). در ادامه این مجله به نهضت شعوبیه پرداخته و سپس در مقاله‌ای تحت عنوان نگاهی به حال روحانیت و روحانیون ایران و سپس مقاله‌ای با عنوان دین و مادیات هدف آمال ملی نباید بشوند و همچنین مقاله سعادت بشر و ملیت ایرانی به مطالبی در این موضوعات می‌پردازد و می‌گوید که ملت ایران فقط به وسیله حفظ ملیت و ایرانیت خود می‌تواند به نوع بشر خدمت کند و در کل این مقاله به حفظ ملیت ایرانی و تمدن به خصوص این امر که تجلیات روح ایرانی را به منصه ظهور می‌رساند و مایه ترقی ایران و سعادت بشر است، می‌پردازد و سپس در بخش نگاهی به تاریخ به اردشیر پاپکان موسس سلسله ساسانی پرداخته و سپس عکسی از اردشیر پاپکان را در پایان مطلب خود آورده است. (همان) از آنجا که اردشیر پاپکان اولین کسی بود که از اصطلاح ایران‌شهر استفاده برد بی دلیل نیست که در این مجله بدین صورت از او نام برده شده است. با بررسی همین سه شماره می‌توان دریافت که نوشته‌های موجود در این مجله روند خاصی را دنبال می‌کند که آشکارا در پی حمایت از اندیشه ایران‌شهری در جهت تغییر سلطنت از قاجار به پهلوی بوده است. در واقع با اندک تاملی

می‌توان دریافت که این مجله با استفاده از المان‌های تصویری و همچنین با تاکید بر مولفه‌هایی از تاریخ ایران باستان و گاهی استفاده از تمدن اسلامی در مقام مقایسه با تاریخ ایران باستان و همچنین تاریخ تمدن غرب و اروپا سعی در تهییج افکار عمومی و ترویج اندیشه ایران‌شهری و باستان‌گرایی در بین عموم مردم داشته تا بدین وسیله اذهان عمومی را برای رخدادهای آتی مهیا سازد و آن‌ها را با خود همراه نماید و مهر تاییدی بر حکومت رضا خان بگذارد و ناگفته پیداست که مجله ایران‌شهر نقش موثری در تغییر سلطنت از قاجار به پهلوی داشته است.

در شماره اول سال چهارم این مجله مصادف با اول فروردین ۱۳۰۵ منتشر شده نخست در بخش فلسفی مقاله‌ای با عنوان روح و قوای او آورده که تا حدودی به روح‌شناسی در تمدن قدیم و جدید پرداخته و از سقراط و فلاسفه یونان و سپس تمدن غرب و شناخت روح در تمدن‌های قدیم از جمله در مصر سخن گفته است. سپس در قسمت ادبیات شعری از رضا زاده مشفق آمده و در ادامه در بخش بهترین کتاب‌ها مقاله‌ای با عنوان رای‌ها و اعتقادات که ترجمه بخشی از کتاب گوستاو لوبون فیلسوف روح‌شناس فرانسوی است آورده است. مطلب بعدی با سرفصل معارف در ایران به انجمن اصلاحات ایران اشاره دارد و بیان می‌کند همانطور که در سال سوم مجله هم گفته شد می‌توان در معارف ایران اصلاحاتی به عمل آورد. در سرفصل بعدی با عنوان نگاهی به آسمان مقاله‌ای با عنوان علم نجوم در اروپا را ذکر کرده و سپس در قسمت اجتماعی مقاله‌ای با عنوان مدنیت و مفهوم صحیح آن را ذکر کرده که توسط رضا توفیق بیگ فیلسوف ترکیه‌ای که در استانبول زندگی می‌کرده نوشته شده است. سپس در قسمت تدقیقات تاریخی مقاله‌ای تحت عنوان مملکت آتلانتیس را آورده که در واقع کشوری است که افلاطون آن را در کتاب کریتیاخ خود بیان کرده است و در این مقاله راجع به آن توضیح داده شده و احتمال اینکه در کجاها می‌تواند قرار داشته باشد. پس از بیان مطالب متفرقه در بخش جهان زنان مقاله‌ای با عنوان زن در جامعه ایران باستان آورده و در پایان نیز با داستانی کوتاه با نام در خصوص نوباوه‌گان آورده که به نظر می‌رسد در ذمّ خرافه‌پرسی خانواده‌ها یا سنت‌های غلط باشد مابقی مجله تا پایان این شماره نیز به گزین‌گویی‌هایی از بزرگان ایران و جهان است البته پیشتر هم مقاله‌ای در مورد ادوارد براون شرق‌شناس انگلیسی آورده است. آنچه در این شماره از سال چهارم ایران‌شهر خودنمایی می‌کند این است که اول حجم مطالب و مقالات مجله و در نتیجه خود مجله افزایش یافته است. دوم اینکه نسبت به سال‌ها و شماره‌های پیشین بیشتر بر فرهنگ و تمدن غرب و دستاوردهای آن تاکید دارد و از بین مجموع مقالات منتشر شده تنها یک مقاله به ایران باستان اختصاص یافته و مابقی نیز مطالب متفرقه هستند و در کل این شماره از سال چهارم مجله ایران‌شهر ۵۴ صفحه را به خود اختصاص داده که علت آن ناگفته پیداست. با موفقیت رضا خان در پایه‌گذاری سلسله پهلوی در سال ۱۳۰۴ و تثبیت آن رسالت مجله از تاکید بر ایده ایران‌شهری و در نتیجه باستان‌گرایی برای مهر تایید زدن بر سلطنت رضا شاه و موثق جلوه دادن آن در اذهان عمومی رسالت خود را بر پایه تجددگرایی و غربی‌کردن ایران و به تعبیر خود آن‌ها پیشرفت ایران قرار داده و لذا می‌بینیم که از ابتدای سال ۱۳۰۵ بیشتر مطالب در خصوص اروپا و دستاوردهای آن است و مقالات مربوط به ایران باستان کاهش یافته و به یک یا دو مقاله اکتفا شده است. رسالت مجله پس از این بر تایید اقدامات رضا شاه در خصوص تجددگرایی قرار گرفته است.

نتیجه‌گیری

ضعف قاجار و تحولات بین‌المللی اندیشه ناسیونالیسم و ایران‌شهری را در بین روشنفکران شکل داد که علت عقب ماندگی ایران دین اسلام و عدم توجه به داشته‌های پیشین است. چرا که سلطنت قاجار با تاکید بر مولفه‌های اسلامی و تاکید بر اسلام به عنوان دین همراه بود و این بدفهمی را به وجود آورد که ریشه مشکلات موجود که ناشی از بی‌کفایتی شاهان قاجار بود در دین اسلام ریشه دارد. روشنفکران سعی کردند تا ایران را از پیرایه‌هایی که به دین اسلام و به ویژه اعراب گره می‌خورد پاک سازند و در این راستا ناسیونالیسم ایرانی شکل گرفت که هسته مرکزی آن را اندیشه ایران‌شهری شکل می‌داد.

این مساله نه تنها صبغه دینی و نژادی داشت بلکه حتی صبغه سیاسی نیز به خود گرفت و اگرچه در ابتدا این حرکت پراکنده بود اما به تدریج شکل منسجمی به خود گرفت و روشنفکران غرب دیده اقدام به انتشار کتب و مجلاتی کردند که به تدریج این اندیشه را ملکه ذهن عموم مردم کنند و به این ترتیب زمینه را برای ایجاد حکومتی مهیا سازند که میراث دار ایران باستان بوده و با اقتدار خود هر گونه صبغه عربی-اسلامی که این کشور باستانی را آلوده بزداوند، حکومتی متمرکزگرا که بتواند همه ایران را پوشش داده و تحت فرمان خود داشته باشد. در این میان نباید نقش روزنامه ها و مجلات را از نظر دور داشت همانطور که اشاره شد روزنامه ها و مجلات بسیاری در آن زمان رسالت اصلی خود را حمایت از تغییر سلطنت برای عبور از وضع موجود می دانستند و قطعا از منظر آن‌ها رضا خان بهترین گزینه بود. این مساله نشان از آن دارد که طرح مسائلی چون ناسیونالیسم ایرانی به ویژه نوع باستان گرای آن و اندیشه ایران‌شهری در واقع ابزاری برای رسیدن به این مهم بود.

مجله ایران‌شهر نقش به سزایی در تغییر سلطنت ایفا کرد چرا که طی سال‌های اول تا سوم انتشار این مجله بر دو چیز تاکید بسیار شده است که البته یکی بر دیگری مرجح است و آن ناسیونالیسم باستان گرا در قالب اندیشه ایران‌شهری است. بیشتر مطالب منتشر شده در شماره‌های سال‌های اول تا سوم به مسائلی در خصوص ایران باستان و همچنین داده‌های تاریخی و عکس‌هایی از شاهان آن دوران اختصاص دارد. این مجله با طرح چنین مطالبی قصد داشته تا در وقت مقتضی رضا شاه را همپایه شاهان ایران باستان به ویژه در عهد ساسانیان معرفی نماید تدبیر دیگری که این مجله اندیشیده استفاده از عکس مکان‌های تاریخی ایران باستان و یا عکس شاهان ایران باستان است که قطعا برای عموم مردم تازگی داشته است. اکثر مردم آن زمان سواد خواندن و نوشتن نداشتند و همین استفاده از عکس می‌توانسته تاثیر به سزایی در معرفی رضا شاه به عنوان شاهی از تیره گذشتگان داشته باشد و تاثیر بصری آن فوق العاده بیشتر بوده است. این مجله نقش مهمی در تغییر سلطنت از قاجار به پهلوی داشته است. در مطالب شماره‌های سال اول تا سوم چیزی از انجام اصلاحات در معارف ایران ذکر نشده و تنها به مواردی از تاریخ اروپا و تمدن غرب اشاره شده و در واقع بخش دوم مطالب این شماره ها را مطالبی در خصوص غرب و پیشرفت آن به خود اختصاص داده است. در شماره‌های سال چهارم به بعد از حجم مطالب مربوط به ایران باستان کاسته شده و به مطالب مربوط به غرب و دستاوردهای آن اضافه شده است. مطالبی در خصوص انجام اصلاحات در معارف کشور تحت عنوان انجمن اصلاحات آورده شده است. این بدان معنی است که مجله حاضر در راستای سیاست‌های خاصی حرکت می‌کرده که هم راستا با سیاست‌های رضا شاه در جهت تغییر سلطنت بوده است و ابتدا با باستان گرایی و طرح اندیشه ایران‌شهری جهت تغییر سلطنت از قاجار به پهلوی تا دوره تثبیت آن آغاز کرده و سپس مطالب خود را بر تجدید گرایی و اصلاح ساختار ایران متمرکز کرده که هم راستا با اقدامات رضا شاه در این زمینه است بنابراین می‌توان اذعان داشت که این مجله به واقع نقش بسیار تاثیرگذاری در پیشبرد اهداف رضا خان از تغییر سلطنت و حتی اقدامات تجدیدگرایانه داشته است.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازن اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازن و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Adamiyat, F. (1957). *The Idea of Progress and Constitutional Government (The Era of Sepahsalar)*. Amir Kabir Publishing.
- Afshar, I. (1955). *Abbas Eqbal Ashtiani*. Savād va Bayāz.
- Akbari, M. A. (2005). *Genealogy of the New Iranian Identity*. Scientific and Cultural Publishing.
- Ansari, M. M. (2011). Reza Shah's Press: Iran-Shahr Ideology and Legitimacy Construction. [Journal Title Missing].
- Bashiriyeh, H. (2004). Identity, Nationality, and Ethnicity. In H. Ahmadi (Ed.). Institute for Humanities and Cultural Studies.
- Bashiriyeh, H. (2023). *The Transition to Democracy* (8th ed.). Negah Mo'aser Publishing.
- Bigdeloo, R. (2019). The Construction of Iranian National Identity Based on Race During World War I. *Historical Researches of Iran and Islam*(24).
- Fasihi, S. (1994). *Major Trends in Historiography during the First Pahlavi Era*. Novand.
- Ferdowsi, A. (1991). Nameh-ye Namvar: Selected Verses from the Shahnameh.
- Ghaderi, H., & Rostamvandi, T. (2006). Iranian National Thought: Characteristics and Conceptual Components. *Scientific-Research Journal of Humanities*(59).
- Ghaderi, T., & Mirzaei, S. A. (2011). Iranian Nationalism in the 19th Century. *Sociological studies*, 18(2).
- Kachouyan, H. (2010). *Developments in Iranian Identity Discourses*. Nashr-e Ney.
- Kazemzadeh Iranshahr, H. (1927). *Iranshahr Magazine* (First ed., Vol. 4). Eqbal Publishing.
- Mirzaei, B., Mahmoudi, M., Karimi Malah, A., & Zargari, A. A. (2020). The Transformation of Intellectual Identity and Its Role in the Rise of Reza Shah. *Social Development Quarterly*, 14(4).
- Mollaei Tavani, A. (2002). Ayyandeh Magazine and Historiography Based on National Identity. *National Studies Quarterly*, 4.
- Pour Davoud, E. (1976). *The Culture of Ancient Iran* (Vol. 1). [Publisher Not Specified].
- Rostami, M., & Zibakalam, S. (2018). Genealogy of the Ideology of Ancient-oriented Nationalism and the Othering Process. *Islamic World Political Studies*, 8(3), 127-151.
- Saqebfar, M. (1998). *Ferdowsi's Shahnameh and the Philosophy of Iran's History*. Qatreh Publishing.
- Tavakoli-Targhi, M. (2003). *Indigenous Modernity and Historical Reconsideration*. Nashr-e Tarikh-e Iran.
- Vincent, A. (1999). *Theories of the State*. Ney Publishing.